

Володимир Горбатенко

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

В'ЯЧЕСЛАВ ЛИПІНСЬКИЙ І СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ТРАДИЦІЇ І МОДЕРНІЗАЦІЇ

Розглядаються погляди В. Липинського на питання національної інтеграції, пояснюється зміст ідеї національного консерватизму «українського мислителя польської культури». Звертається увага на концепцію «класократії» В. Липинського і розуміння ним консерватизму як поваги до авторитету, дисципліни і правопорядку. Представлено внесок В. Липинського до теорії еліт, легітимності влади, акцентовано увагу на поглядах В. Липинського, що є вкрай актуальними для розуміння сучасного стану українського суспільства і української держави.

Ключові слова: національний консерватизм, еліта, легітимність влади, класократія, демократія, плюралізм.

Horbatenko Włodzimierz. Wacław Lipiński i współczesne problemy współzależności tradycji i modernizacji.

Артыкул przedstawia poglądy W. Lipińskiego na podstawy ukraińskiej integracji narodowej, wyjaśnia treść konserwatyzmu narodowego „ukraińskiego myśliciela polskiej kultury”. Zwraca się uwagę na klasokrację Lipińskiego i jego rozumienie konserwatyzmu jako powagi do autorytetu, dyscypliny i prawa. Ukazano wniosek Lipińskiego w teorii elit, legitymność władzy, zakcentowano uwagę na poglądach Lipińskiego, które są aktualnymi dla rozumienia współczesnego stanu społeczeństwa i państwa ukraińskiego.

Słowa kluczowe: konserwatyzm narodowy, elita, legitymność władzy, klasokracja, demokracja, pluralizm.

Горбатенко Владимир. Вячеслав Липинский и современные проблемы соотношения традиции и модернизации.

Статья представляет взгляды В. Липинского на вопросы национальной интеграции, объясняет содержание национального консерватизма «украинского мыслителя польской культуры». Обращено внимание на содержание концепции «класократии» В. Липинского и толкование им консерватизма как уважения к авторитету, дисциплине и правопорядку. Показан вклад В. Липинского в теории элит, легитимности власти, акцентировано внимание на его взглядах, которые являются особенно актуальными для понимания современного состояния украинского общества и государства.

Ключевые слова: национальный консерватизм, элита, легитимность власти, классократия, демократия, плюрализм.

Gorbatenko Volodymyr. Viacheslav Lypynski and modern problems of correlation tradition between and modernization.

The paper is devoted to the views of V. Lypynski. On the basis of national integration, national conservatism the meaning of “Ukrainian thinker of Polish culture” are explained. The attention is paid to content Lypynski's klassocratiya and his understanding of conservatism as respect for authority, discipline and order. Lypynski's contribution to the theory of elites, the legitimacy of government is presented, the views Lipinsky, which is extremely important for understanding the current state of Ukrainian society and Ukrainian state are emphasized.

Key words: National conservatism, the elite, the legitimacy of power, klassocratiya, democracy and pluralism.

У світовій державно-правовій думці ХХ ст. знайшли відображення всі суперечності й досягнення у розвитку людської цивілізації, держави, суспільства, особистості. З одного боку, йдеться про масштабні кризові явища — революції, війни, економічні потрясіння. З іншого боку, державно-правова думка відобразила і значною мірою спонукала успіхи на ґрунті соціального розвитку: розширення виборчого права, тісний зв'язок представницьких інститутів із політичними партіями, формування соціально-правової держави, розвиток громадянського суспільства тощо.

Трагічні наслідки Першої світової війни, поразка Української Народної Республіки і встановлення в Україні радянської влади стали тими потужними каталізаторами, що спричинили колосальне за своїми масштабами переміщення за межі країни десятків тисяч людей, з яких і народилася самобутня українська політична еміграція. На відміну від російської соціально-політичної еміграції, для якої більшовики були ворогом лиш соціальним, українська еміграція мала національно-політичний характер. Звідси й специфіка загального спрямування

представників еміграційної політичної думки. Важливою об'єднуючою особливістю української політичної еміграції стала консолідація всіх політичних сил довкола ідеї відновлення національної державності. Її представники сформували ліберально-демократичну, соціалістичну, монархістську і націоналістичну течії, у кожній з яких були свої прихильники та ідеологи.

Монархічно-консервативну течію склали вихідці із дореволюційної заможної верстви хліборобів. У поглядах і працях її теоретиків український монархізм розвинувся у структуровану концепцію державотворення. Центральним постулатом консервативних ідеологів була орієнтація на гетьманську владу. Найяскравішим представником консервативної ідеології був великий «українець польської культури» В'ячеслав (Вацлав-Вікентій) Казимирович Липинський (1882–1931) — історик, політолог і державний діяч за гетьмана П. Скоропадського і за Директорії УНР. Основні його праці: «Шляхта на Україні» (1909); «З історії України» (1912); «Україна на переломі (1657–1659)» (1920); «Релігія і Церква в історії України» (1925); «Листи до братів-хліборобів» (1925).

В. Липинський створив монархічно-консервативну державотворчу концепцію, заснував консервативну школу в українській політичній думці. Походження його певною мірою спонукало до обґрунтування ідеї активної участі української шляхти в політичному та національному відродженні української держави. До революції 1917 р. в його творчості ще можна знайти тенденції, близькі до народництва. Однак пізніше В. Липинський, як представник своєї верстви, перебував на консервативних позиціях. Після 1917 р. він не приєднався до Центральної Ради, активно підтримав гетьмана П. Скоропадського, оскільки монархічна ідея була йому ближчою.

Особливістю і позитивним елементом національного консерватизму В. Липинського була ідея політичної інтеграції як засобу творення незалежної національної держави. Нація для нього — це всі громадяни держави. Націоналізм В. Липинського зводиться до того, що українці відрізняються від інших народів лише своєю політичною інтеграцією. Інтегровані на ґрунті етнокультури і національної самосвідомості, вони повинні згуртувати всі народи в одне ціле. Одночасно важливою складовою його національного консерватизму можна вважати ідеологію національного відродження України, яку він виводить із народних традицій та звичаїв, зокрема з державного досвіду гетьмансько-козацьких часів, високої етичної культури хліборобської спільноти.

Суттєвим внеском В. Липинського в історію вчень про державу і право є його типологія та аналіз форм державного устрою. За його схемою, існують три основні типи державного устрою: «демократія», «охлократія» і «класократія». Характеризуючи «демократію», В. Липинський зауважує, що державна влада в її умовах або ж потрапляє безпосередньо до рук «багатіїв-плутократів», або до рук найнятих ними політиків-професіоналів з-поміж інтелігенції. Внаслідок цього державна влада стає зняряддям реалізації не народних, а приватних інтересів окремих осіб чи угруповань. Розмежування в умовах демократії політичних партій позбавляє їх відчуття політичної відповідальності, а необмежений демократичний індивідуалізм підриває в суспільстві основи дисципліни і правопорядку. Одним із прикладів такої «демократії» В. Липинський вважав Українську Народну Республіку.

До держав «охлократичного» типу В. Липинський відносить революційні диктатури, фашизм, більшовизм тощо. Для цієї системи характерне зосередження політичної й духовної влади в одних руках. Під духовною владою він розуміє не лише церковну в її традиційному розумінні, а й ідеологічну в сучасному розумінні, коли глава держави є водночас пророком і непогрішимим інтерпретатором офіційної ідеологічної доктрини. Особливістю «охлократії» є, на його думку, те, що вона в минулому складалася з кочовиків, а в новітні часи — з декласованих елементів. За такого державного устрою панівною стає монолітна військово-бюрократична ланка, яка легко маніпулює юрбою.

Найприйнятнішою для України В. Липинський вважає «класократію» — форму державного устрою, яка відзначається рівновагою між владою і свободою, між силами консерватизму

і прогресу. В основу такого устрою повинна бути покладена правова, «законом обмежена і законом обмежуюча» конституційна монархія. На чолі держави має стояти монарх (гетьман), влада якого передається у спадок і є легітимною.

Пропонуючи монархічний устрій, В. Липинський заперечує демократію як метод організації нації, але не заперечує її як свободу. У його монархічній системі громадяни наділені свободою економічної, культурної та політичної самодіяльності, але ця свобода обмежена авторитетом сильної й стабільної влади. «Класократія» в його розумінні є гармонійною політичною співдружністю хліборобського класу, як консервативної опори держави з іншими класами. Лише ця співдружність здатна, на думку В. Липинського, забезпечити державотворення й організацію української нації. Утверджуючи цю ідею, він у праці «Релігія і Церква в історії України» пише: «Вихід з нашої анархії лежить не в переконаннях, а в політичній акції і в організації та зміцненні наших занадто слабких та неорганізованих, консервативних, гальмуючих національних сил». При цьому під консерватизмом В. Липинський розумів не реставрацію віджилих форм, не національну бутафорію (гопаки, вареники, шаровари), а утвердження авторитету, дисципліни, правопорядку, політичної культури, раціональної та відповідальної думки.

Загалом, ідеї В. Липинського не знайшли широкої підтримки. Однак багато його висновків щодо утвердження України, як самостійної держави, зберегли своє значення, викликаючи інтерес у сучасних політиків, політологів і правознавців. Зокрема, непересічне значення мають думки про теорію еліт, які за оригінальністю можна поставити в один ряд із класичними визначеннями Г. Москі, В. Парето і Р. Міхельса. Неординарний політико-плюралістичний підхід В. Липинського і до питання про майбутній державний устрій України, поєднання в єдиному сплаві соціальної, політичної і релігійної толерантності щодо вирішення найважливіших суспільно-політичних проблем. Вартісним є і його теоретичне осмислення на національному ґрунті проблеми легітимності влади. На відміну від Д. Донцова, політику він розглядав не як засіб ідеологічного забезпечення влади, а як універсальний механізм, що сприяє вибору найоптимальніших методів здобуття та організації влади, досягненню суспільної згоди, утворенню і збереженню окремої держави на українській землі, забезпеченню її існування й розвитку.

В. Липинський виявився далекогляднішим за своїх сучасників. Скажімо, на відміну від них, він був переконаним самостійником ще в той час, коли ця ідея була чужою основному загалові національно свідомого українства. Основними підвалинами у формуванні національного устрою він вважав відстоювання державної суверенності і приватної власності на землю. У своїй монографії «Україна на переломі» В. Липинський окреслив перспективи відродження традиційної української державності, які він вбачав не в революційному русі, а в процесах укорінення українського національного способу життя. До таких процесів він, зокрема, відносив:

1) консолідацію всіх верств населення (селянства, міщан, шляхти) довкола ядра активних провідників (у той час, який він описував це була козацька верхівка);

2) розвиток старшинсько-дрібношляхетського землеволодіння й пов'язаного з ним хутірського інтенсивного хліборобства натомість напівкочового способу життя низового козацтва, з одного боку, та колоніально-паразитичного господарства польських магнатських латифундій з іншого;

3) переорієнтацію військової структури на територіальну владу з міцним місцевим самоврядним устроєм.

В. Липинський бачить у суспільному розвитку три основні джерела влади: 1) військову могутність; 2) економічне підґрунтя; 3) інтелектуальне забезпечення. На його думку, у переломні часи історії посилюється роль інтелігенції, здатної раціонально усвідомити наявні в суспільстві стихійні прагнення. В. Липинський, як представник цієї верстви, конструює модель державного устрою на засадах пошуку рівноваги між владою і свободою, між силами консерватизму і прогресу. Сильна й стабільна влада, в його розумінні, має поєднуватися з економічною,

культурною та політичною самодіяльністю народу, що передбачає свободу критики та наявність опозиції. Разом із тим, він засуджує необмежений демократичний індивідуалізм, який руйнує в суспільстві основи дисципліни і правопорядку, хаотизує господарську та інтелектуальну самодіяльність. В умовах домінування індивідуалізму державна влада стає знаряддям приватних інтересів, а роздрібнення партій позбавляє людей почуття політичної відповідальності.

У питанні релігійно-політичного розвитку В. Липинський виступав як проти цезаропапізму — підпорядкування церкви авторитетові політичної влади, так і проти клерикалізму — політизації церкви. Він вважав, що найкращі взаємини між державою і церквою існують тоді, коли кожна з них автономна у своїй сфері, і коли одночасно є наявною координація та взаємодопомога. В. Липинський ратував за рівність усіх віросповідань, рішуче протистояв клерикалізмові, творенню політичних і громадських організацій відповідно до віросповідальних розмежувань.

Отже, прогрес не може прийти автоматично. Кожне досягнення людства, окремої країни потребує великих фізичних й інтелектуальних зусиль. Будь-які досягнення треба постійно відстоювати і закріплювати, бо можливий крок назад. У сучасних умовах цю тезу мислителя яскраво ілюструють пастки і провали модернізації, в тому числі й на вітчизняному ґрунті. В. Липинський пророче застерігав, що майбутня самостійна українська держава не може бути «земним раєм». Забезпечення самостійної державності потребує переродження самого українського суспільства, подолання внутрішніх органічних слабкостей українства. «Бог створив народи здатними до оздоровлення» — зауважує мислитель. У відповідності з цим, необхідне пробудження солідарності між усіма постійними мешканцями української землі, без огляду на соціальну приналежність, етнічне походження, національно-культурну свідомість, за прикладом територіального патріотизму США. В. Липинський вважав, що проповідь соціально-класової, конфесійної чи расової нетерпимості до інших співмешканців рідної землі є явищем глибоко руйнівним.

За останні сто років Україна дала двох великих політичних мислителів — М. Драгоманова і В. Липинського. Вони уособлюють два різні полюси української думки — лівий і правий, соціал-демократичний і консервативний. Без повної інтеграції спадщини цих двох людей поступ української політичної думки — неможливий. Однак, варто зазначити, що В. Липинського (як, зрештою, і М. Драгоманова) неможливо затиснути в тісні рамки певного політичного детермінізму. Характеризуючи представників різних політичних сил, він сам зазначав, що ліві здатні правити своєю країною лише як ставленики Москви. Праві своїм фанатизмом лише примітивізують, хаотизують громадське життя, провокуючи братовбивчі усобиці. Він сприймав навіть українських комуністів, щоправда за умови, що «у них не Україна для соціалізму і комунізму, а соціалізм і комунізм для України». Отже, задовго до сучасного демократичного співжиття, вчений звертав увагу на проблему плюралізму, натомість домінуючих концепцій однорідного суспільства, моністичної ідеології.

Досвідчений практик і глибокий теоретик набагато раніше за інших зрозумів роль опозиції у забезпеченні плюралістичного співжиття. Він був переконаний, що, здійснюючи тиск на державний апарат, опозиція є механізмом, який здатний забезпечувати безперервне оновлення національної еліти. У цьому контексті український історик І. Лисяк-Рудницький зазначав: «Не може бути сумніву, що ідеї Липинського про потребу політичного плюралізму та значення легально визнаної опозиції зберігають свою чинність для сучасного і майбутнього. Посткомуністична Україна повинна мати плюралістичну політичну структуру, щоб не стати ще однією диктатурою. Плюралізм уважається ознакою ліберальної демократії. А проте, хоч як парадоксально, серед усіх українських політичних мислителів саме антидемократ В. Липинський був найпослідовнішим плюралістом».

В. Липинський був першим українським мислителем, який сформулював проблему легітимності влади. Більшість мислителів прагнули розв'язати проблему в революційному дусі через встановлення диктатури єдиної партії з необмеженими повноваженнями. В. Липинський єдиний розумів, що, аби не бути деспотичною і тиранічною, влада держави

повинна засновуватися на принципі легітимності й ним обмежуватися. Сила правлячого режиму має бути підкріплена прихильністю з боку народних мас, коли останні виявляють тверду і спільну, безсумнівну і незаперечну віру щодо тих, хто здійснюють верховну владу.

Його ідеалом була влада закону, яку в змозі забезпечити лише конституційна монархія. Хоча в майбутньому вчений припускав також формування іншої форми правління. У своїх останніх писаннях В. Липинський, обгрунтовуючи спадковий гетьманат, як найбажанішу форму правління, проголосив, що визначення форми правління майбутньої української держави мало б бути прерогативою установчих зборів. «Це було рівнозначним визнанням демократичного принципу народного суверенітету — принципу, який він раніше так палко відкидав» — зазначає І. Лисяк-Рудницький.

Велике значення для сьогодення мають наступні думки В. Липинського, що дивовижно співпадають із сучасними пошуками оптимального співвідношення традиційних і модернізаційних елементів.

1. В. Липинський зазначав, що навіть наближене до правди розуміння явищ громадського життя — не рівнозначне громадській творчості. Одна справа аналізувати минуле та сучасне, інша — творити майбутнє. Ненавидіти місцевих москалів чи ляхів, чи панів, чи їх разом узятих, зовсім не значить хотіти мати на своїй землі свою власну українську державу. Політики, які хочуть творити кращі в їх розумінні форми політичного життя для своєї нації, мусять визнавати і здійснювати в своїх ділах принцип свободи волі. Коли провідна верства даної нації має слабку пам'ять, слабку свідому волю і слабку інтелігентність, то нація з такою провідною верствою не може мати ані політичної культури, ані побудованого на ній власного державного життя.

2. Патріотизм, на якому будуються держави і нації — це віра, спокій душі, а не бізнес із надією на «добрі проценти», і не акторство з надією на оплески і дарунки юрби. Одне з найважливіших завдань політики — знайти необхідну рівновагу між людськими правами і людськими обов'язками, між тим, що сприяє розвитку нації, та між тим, що зумовлює її руїну. При виборі політичних методів найбільш шкідливими є дві утопії. Перша — ідея перетворення людини за допомогою розуму і волі («це все одно, що з вовка зробити слухняне ягня»), ангелів комуністичного раю через ідею рівності й однаковості. Друга — ідея необмеженої свободи, вільної від політичних і релігійних стримувань. Патріотизм — свідомість своєї території, а не почуття спільноти, одної віри і одного стану — лежить в основі буття і могутності держав. Яскравий приклад патріотизму в історії, — зазначає В. Липинський, — дали нам римляни, які за допомогою прив'язаності до свого поля і своїх співгромадян («*civis romanus*») сотворили наймогутнішу в світі державу.

3. Держава скрізь і завжди обіймає усе громадянство: всіх без винятку людей, які живуть на даній території. Політик-державник мусить це усвідомити досить чітко. Держава мусить окреслити своє ставлення до кожної людини, яка живе на даній території. З іншого боку, доля держави залежить від того, як визначається у своєму ставленні до держави кожна людина на даній території. Ця ідея В. Липинського перегукується із сучасним розумінням громадянськості, яка розглядається як готовність і здатність людини, громадянина до активної участі у справах суспільства й держави на основі глибокого усвідомлення своїх прав та обов'язків. Розуміння громадянськості як сукупності високорозвинених моральних якостей суб'єкта передбачає: зрілість політичної та правової свідомості; почуття патріотизму, причетності до історичної долі Вітчизни та її народу; усвідомлення себе як повноправного громадянина соціальної спільноти, своєї країни. Формування громадянськості відбувається у процесі соціалізації особи через систему суспільних відносин і виховання. Потреба вдосконалення громадянськості у процесі модернізації суспільства як своєрідної соціально-психологічної якості людської поведінки перебуває у тісному взаємозв'язку з потребою утвердження громадянського суспільства і є одним із показників рівня демократичності, поєднаної з цивілізованістю того чи іншого суспільства.

4. Без легенди держава не може жити. Однак, поряд із легендою вона повинна мати суворий, нещадний і по-можливості вірний діагноз. Він тим більше потрібен, чим менша воля та

інтелігентність і більша емоційність даної нації, і чим більше тому вона має нахилу до романтичних фантазій, після яких, під ударами дійсності, приходять повна зневіра і апатія. Досвід демократичних країн, підтверджуючи правильність позиції українського мислителя, доводить, що працюючу модель політичної системи неможливо створити лише через політику, інструментальними засобами. Її необхідно творити через залучення потенціалу базових цінностей. Сьогодні ж ми — обеззброєні в культурному аспекті, зіпсуті маніпулятивними технологіями. Ми повірили в те, що політика є однозначно брудною справою, яка робиться лише за гроші, і, що ще страшніше, — змирилися із цим. На жаль, правляча еліта за нашої мовчазної згоди обрала чужий українському народові механістичний, маніпулятивно-технологічний варіант демократії, забувши, скажімо, про те, що через 20 років незалежності ми досі не маємо Великого Герба; не визначились, якою мовою нам говорити; в якій державі нам жити; яким чином нам господарювати на своїй землі. Така ситуація абсолютно суперечить ідеалові та прагненням В. Липинського.

5. Застарілою хворобою України є недержавність. «Держави ми не маємо не тому, що нам заважають ззовні. Держави ми не маємо тому, що ми не вміємо в собі бажання своєї власної держави розвинути, зробити його методом своєї організації й самостійно його здійснити. На територію громадянства недержавного чужоземна влада завжди покликана частиною цього громадянства». Тому основними умовами здобуття і зміцнення національної державності є: 1) бажання, яке ґрунтується на зрозумілій для всього народу ідеї суспільно-державного розвитку; 2) воля та розум, потрібні для здійснення цієї ідеї; 3) віра у Бога і в те, що дана ідея відповідає божим законам; 4) любов до людей та до землі, серед яких і на якій має здійснюватись дана ідея.

У поступі людської цивілізації існує три стадії розвитку культури — варварство, цивілізованість і декаданс (занепад). Відповідно існує три різновиди представників цих типів культури. Варвари вважають, що звичаї їх поселення є законами природи і що кожен, хто живе не так, як вони, не вартий навіть презирства й повинен позбутися своїх думок або померти. Декаденти цинічно вважають, що немає нічого, що було б хоча б чимось кращим за інше. Якщо вони до когось і ставляться із презирством, так це до тих, хто в щось вірить. Немає нічого такого, за що варто боротися. Цивілізовані люди здатні подумки співставити дві протилежні ідеї. Вони завжди пам'ятають про те, що можуть помилятися. У різні часи в кожній культурі домінує один із таких станів, і у кожній культурі є люди, які стоять на варварській, цивілізованій чи декадентській стадіях. Що стосується України, то вона постійно коливається між варварством і декадансом, намагаючись вирватися на широкий простір цивілізованого суспільно-політичного розвитку. Якщо в майбутньому їй вдасться цього досягти, то це відбудеться саме завдяки таким постатям як В'ячеслав Липинський.

В. Липинський славетний не лише своїми геніальними здогадками і спостереженнями над розвитком державотворчих процесів початку ХХ століття, а насамперед тим, що йому, як нікому, на тлі тогочасного варварства й ворожнечі вдалося збудувати інтелектуальний міст між двома нині дружніми країнами — Україною й Польщею. І нам, його нащадкам, у ХХІ столітті залишається лише зміцнювати цей міст, налагоджувати всебічні зв'язки та продовжувати вчитися на успіхах і прорахунках одне одного.